

דמותו של לוט בפירושי רש"י לתורה

מיכאל אביעזר

דברי הקדמה

דמותו של לוט מתוארת בבראשית יב ד-ה; יג; יד, יב, טז; יט. לוט אינו מתואר כדמות בפני עצמה, אלא בזיקה לתיאור חיי אברהם. הנושאים הנידונים בפרשיות אלה הם: הצטרפותו של לוט לאברהם היוצא מאור כשדים לכנען (ברי יב ד-ה); פרדתו של לוט מאברהם (ברי יג ה-ג); שחרורו של לוט על-ידי אברהם מידי ארבעת המלכים (יד טז); ביקור המלאכים אצל לוט בסדום והפיכת סדום (יט א-כט); מעשה לוט ובנותיו במערה (יט ל-לח). בין השאלות המתעוררות בפרשיות שבהן מעורב לוט: מה היו המניעים להצטרפותו (או לצירופו) של לוט אל אברהם? מה הם הגורמים לפירוד בין לוט ובין אברהם? מה משמעותן של ההקבלות הקיימות בין לוט ובין אברהם בעניין הכנסת האורחים? מהי העמדה הננקטת בתורה כלפי מעשה לוט ובנותיו? האם יש לפרש מעשה זה לגנות או לשבח? במאמר זה ננסה לענות על שאלות אלה בעזרת עיון בפירושו של רש"י לפרשיות שבהן מופיע לוט. לצורך זה נעמת את לשונם של המדרשים עם הדרך שבה בחר רש"י להביאם: אלו מן המדרשים הוא ברר ומדוע? איזה קו

משרתת הבאתם:¹

1. מאור כשדים לארץ כנען: הצטרפות לוט אל אברם ושרי

פרשת 'לך לך' פותחת בציווי של ה' לאברם לצאת מארצו, ממולדתו ומבית אביו, ולהותיר את עֶבְרוֹ מאחוריו. ברם, בפסוקים ד-ה בברי' יב אנו קוראים: 'וילך אברם כאשר דבר אליו ה', וילך אתו לוט... ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט² בן אחיו.

מדוע לוקח אברם את לוט עמו, הרי ה' ציווהו להותיר מאחור את בני משפחתו? יוסף בן מתתיהו³ סבור, שהסיבה לכך 'משום שהיה [אברם] חשוד בן יוצא חלציו. ואכן, היותו של אברם חשוד בנים מטרידה אותו, והוא מעלה זאת לפני ה': 'יהן לי לא נתתה זרע' (ברי' טו ג).⁴

בעיית עקרותו של אברהם ודאגתו להמשכיות הזרע נידונה גם בכמה ממדרשי חז"ל:

ר' פנחס אומר: כשפירש לוט מאברהם, היה אברהם מיצר ואומר: כך אמר הקב"ה 'לזרעך אתן את הארץ הזאת', **שמא למשפחתו (של לוט) הוא נותנה** ואני ריחקתיו? לכך חזר הדבור 'אחרי הפרד לוט מעמו' (מדרש הגדול לברי' יג יד).

1. א. לצורך ציטוט נוסחו של פירוש רש"י, אנו נשתמש במהדורת מקראות גדולות: הכתר (מהדיר: מ' כהן), ספר בראשית, חלק א, ירושלים ורמת-גן תשנ"ז. גם פירושו של רמב"ן שיובא להלן יצוטט מהדורה זו. ב. אנו נשתמש בשמות "אברם" ו"אברהם" בהתאם לסדר המסופר בתורה. באזכורים סתמיים נשתמש בשם 'אברהם'.
2. רש"י לא עסק בשאלת מקורו של השם לוט. לדיון במקור השם ראה י' דביר, 'ייעודה של השליחות בשם המקראי, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 149-152; Y. Zakovitch, 'Explicit and Implicit Name-Derivations', *HAR* 4 (1980), pp. 174-175 במקרא, רמת-גן 1987, עמ' 155-156.
3. יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, א,ז,א (מהדורת אי' שליט, גבעתיים ורמת-גן 1967, עמ' 17).
4. קד סבורים גם מ' בן-ישראל, 'ויסע לוט מקדם', בתוך: י' בן-שם ואחרים (עורכים), ספר ברסלבי, ירושלים תש"ל, עמ' 97; L.R. Heyler, 'The Separation of Abram and Lot: Its Significance in the Patriarchal Narratives', *JSOT* 26 (1983), p. 82 (היילר מייחס פירוש זה גם לרש"י, ולא היא!). על-פי חוקי המורח הקדום, אדם חשוד ילדים היה יכול לאמץ לו יורש. ראה הספרות הנזכרת אצל היילר, עמ' 88, הערה 31.

אמר [=אברהם] לפניו: ריבנו של עולם, נסתכלתי באיצטגנינות שלי ואיני ראוי להוליד בן (שבת קנו ע"א).

ויאמר אברם: הן לי לא נתתה זרעי - אמר ר' שמואל בר יצחק: המזל דוחקני ואומר אברם אינו מוליד. אמר לו הקב"ה: הן כדברך, אברם ושרי אין מולידים, אברהם ושרה מולידים (בראשית רבה מד; מהדי תאודור-אלבק, עמ' 432).

אמר הקב"ה: אני אמרתי לו 'לזרעך נתתי את הארץ הזאת, והוא מדביק את לוט בן אחיו כדי לְיָרְשׁוּ. אם כן, ילך ויביא לו שני פרסתקין מן השוק ויורישם את שלו, כמו שהוא רוצה את בן אחיו (בראשית רבה מא, ח; דפוס וילנא).

רש"י הולך בעקבות חז"ל, הדורשים דברים אלה על המילים 'ולצא אתו החוצה' (ברי טו ה). ברם, סוגיה זו אינה נידונה **ביחס ללוט** לא במדרש ולא בפירושי רש"י, על אף שהיא עשויה להלום את פשוטו של מקרא: צירופו של לוט למשפחת אברם נבע מן התקווה שאברם ייבנה מלוט.⁵

סוגיית הירושה נידונה בפירושו של רש"י לברי יג ז:

לפי שהיו רועין של לוט רשעים ומְרַעֵין צאנם בשדות אחרים, ורועי אברם מוכיחים אותם על הגזל, והם אומרים: הארץ נתונה לאברם ולו אין יורש, ולוט יורשו.

מבין השיטין של הוויכוח בין רועי לוט ובין רועי אברם מתברר שאכן בעיית הירושה של אברם עלתה על הפרק, ושלוט היה מועמד אפשרי לרשת את אברם. אולם במקום להציג את הדברים על דרך השחזור ההיסטורי,

5. השווה דברי מהרז"ו (דפוס וילנא, עמ' פד): 'כי דעת אברם היה בטעות שלוט יהיה יורש אותו, על שהוא בן אחיו. כך פירש גם בעל 'כלי יקר': 'לפי שהיתה [שרה] עקרה - על כן הכניס את לוט בניניהם'. אפשרות אחרת: אברהם דאג לבן אחיו היתום, ולכן צירפו עמו. ראה חזקוני בפירושו לברי יב ד (תורת חיים - המשה חומשי תורה: בראשית, ירושלים תשמ"ו); E.A. Speiser, *Genesis* (Anchor Bible), New York 1969, p. 98; N.M. Sarna, *Genesis* (The JPS Torah Commentary), Philadelphia 1989, p. 90.

ולתאר את הצטרפותו של לוט אל אברם מנקודת מבטו של אברם, עושה רש"י שימוש מגמתי במדרש זה, באשר הוא לומד ממנו על הכוונות (הבלתי תמימות) של לוט ושל אנשיו (וראה עוד בעניין זה להלן).

מהו המניע של לוט להצטרף אל אברם? הדבר אינו מפורש, ורש"י אינו מתייחס לכך. מכל מקום, יש לציין, כי לא נאמר שלוט הצטרף אל אברם מכוח ציוויו של ה'. לפיכך, אפשר אולי לראות בכך שבח ללוט. בדרך זו הלך, למשל, מהרז"ו בפירושו לבראשית רבה לט, יג (דפוס וילנא, עמ' פא): ישגם הוא [=לוט] רצה להתקרב אל ה' ולקיים דיבורו לאברהם. וזהו שבחו מבחירתו הטובה.⁶

ייתכן, שניתן למצוא רמז בדברי רש"י למניעים אפשריים להצטרפותו של לוט לאברם. בפירושו לברי' יג ה (יוגם ללוט ההלך את אברם היה צאן ובקר ואהלים) כותב רש"י: 'מי גרם לו שהיה לו כל זאת? הילוכו עם אברם'. הקושי שהביא את רש"י לפרש כך הוא, שהקורא כבר יודע (ברי' יב ה) שלוט הולך עם אברם, ומדוע חוזרת התורה על כך גם כאן?⁷ אין זאת, אלא שהתורה רוצה להביע כאן מסר כלשהו, כפי שביאר בעל "באר יצחק" על אתר:

זה כלל גדול בפירש"י, שרגיל לפרש תמיד שדרך המקרא לפרט את הידוע... כדי לעורר את הקורא על איזה התבוננות ובחינה שיש בדבר זה.

דברי רש"י אינם מופיעים בלשון זו במדרש. מקורם של הדברים הוא בבראשית רבה מ (מא) (מהד' תאודור-אלבק, עמ' 390):

יוגם ללוט ההולך את אברם וגו'; ארבעה דברים טובים היה לוט חשוב לאברהם: 'וילך אתו לוט' (ברי' יב ז); 'יוגם ללוט' וגו'; יוגם את לוט אחיו

6. ר' חיים בן עטר, בעל 'אור החיים', מציין בפירושו לברי' יב ד כי 'לוט לצד דביקותו באברהם הלך אתו, פירוש: לא לצד קיום מאמר ה', אלא ראהו הולך והלך עמו. וכוונתו בהודעה זו: כי הגם שנתחכם אברהם לחפזו ללכת לבל יתחברו עמו ממולדתו ומבית אביו, אף על פי כן לא הועיל בערך פרט זה והלך אתו לוט.

7. כך הראי"ם וגור אריה.

ורכשו השיבי' (ברי יד טז); וישלח את לוט מתוך ההפכה' (ברי יט כט).
וכנגדן היו בניו צריכין לפרוע לנו טובות.

המדרש עושה חשבון היסטורי עם בניו של לוט (עמון ומואב) שגמלו רעה תחת טובה לישראל בהזדמנויות שונות. אולם רש"י, החפץ להבין את פשרה של ההדגשה 'ההלך את אברם', משמיט את עיקרו של הדיון המדרשי ומתרכז רק ב'הילוכו' של לוט עם אברם. אם ללוט יש רכוש רב כל כך, הדבר עשוי לגלות לנו למפרע מה היו מניעיו מלכתחילה: להתעשר. חיזוק להנחתנו זו ניתן אולי להביא גם מדברי רש"י על המילים 'אנשי סדם רעים וחסאים לה' מאד' (ברי יג יג). רש"י מפרש כאן (על-פי הגמרא בבבלי סנהדרין קט ע"א), ש'חסאים' פירושו 'בממונם'. ואם לוט בחר לו לשכנים דווקא את אנשי סדם, הרי שמצא מין את מינו (ועוד נשוב לפסוק זה בהמשך).⁸

2. הפרדה של לוט מאברם

2.1 סיבת הריב בין רועי לוט ובין רועי אברם

הסיפור בברי יג מתאר ריב שהתגלע בין רועי לוט ובין רועי אברם: 'ויחי ריב בין רועי מקנה אברם, ובין רעי מקנה לו, והכנעני והפרזי אז ישב בארץ' (פס' ז). קיימים מספר קשיים בפסוק זה: מהו מקור הריב בין רועי לוט ובין רועי אברם? מהו הקשר בין הריב ובין הציון 'הכנעני והפרזי אז ישב בארץ'? והלא אנו יודעים על מציאאותו של הכנעני בארץ כבר מב' יב ו? רש"י מנסה להשיב על שתי השאלות:

לפי שהיו רועין של לוט רשעים ומרעין צאנם בשדות אחרים, ורועי אברם מוכיחים אותם על הגזל, והם אומרים: 'הארץ נתונה לאברם ולו אין יורש, ולוט יורשו, ואין זה גזל', והכתוב אומר: 'הכנעני והפרזי

8. בכיוון זה של גינוי ללוט הלכו גם רד"ק, רמב"ן ובן-ישר (לעיל, הערה 4), עמ' 97-98.

9. ראה יגור אריה: "ידאם לא כן - 'הכנעני והפרזי' סיפא דקרא מה עניינו לכאן?". השווה: ש"פ גלברד, לפשוטו של רש"י: בראשית, פתח תקווה תשמ"ט, עמ' 128.

אז יושב בארץ - ולא זכה בה אברם עדיין.

מקורם של הדברים בבראשית רבה מ,ז (מהד' תאודור-אלבק, עמ' 392):

ויהי ריב בין רעי מקנה אברם ובין רעי מקנה לוט: ר' ברכיה בשם ר' יודה: בהמתו של אברהם היתה יוצאת זמומה ושללוט לא היתה יוצאה זמומה, אמרו להם ר' אברהם: הותר הגזל? אמרו להם רועי לוט: כך אמר הקב"ה לאברהם 'לזרעך אתן את הארץ הזאת' (ברי' יב 7), ואברהם פרדה עקרה הוא, אינו מוליד, ולוט יורשו ומדידהון אכלין. אמר להם הקב"ה כך אמרתי לו 'לזרעך נתתי את הארץ הזאת. אימתי? לכשיעקרו ז' עממים מתוכה ויהכנעני והפריזי אז יושב בארץ' וגו' עד עכשיו מתבקש להם זכות בארץ.

כדרכו במקומות רבים, תמצת רש"י את לשון המדרש, עיבד אותו והשמיט את שם הדרשן.¹⁰ על-פי רש"י, הנושא של הבעלות על הארץ הוא אשר נידון בריב שבין רועי לוט ובין רועי אברם. לדעת גרוסמן, מטרת פירוש רש"י בתיאור מריבת רועי לוט ורועי אברם לומר, 'שרק זרע יצחק הוא הנבחר והמעולה, ואף לבני מואב ובני עמון אין זכויות על ארץ-ישראל',¹¹

אולם נראה שיש להוסיף לכך גם את רצונו של רש"י להוסיף עוד נדבך בתיאורו השלילי של לוט: הוא ורועיו לא הקפידו על הגזל. תיאורו של לוט כמי שאינו מקפיד על הגזל מסייע להעצים את מידותיו החיוביות של אברהם כמי שמקפיד על הגזל.¹² דבר זה מוכח גם מן העובדה שרש"י מוסיף אפיון לרועי לוט ('רשעים'), שאינו נזכר במדרש.

10. ראה נ' ליבוביץ ומי ארנד, פירוש רש"י לתורה - עיונים בשיטתו (האוניברסיטה הפתוחה), תל-אביב תש"ן, כרך ב, עמ' 481.

11. ראה א' גרוסמן, 'פולמוס דתי ומגמה חינוכית בפירוש רש"י לתורה', בתוך: מ' ארנד ואחרים (עורכים), פרקי נחמה: ספר ז'רון לנחמה ליבוביץ, ירושלים תשס"א, עמ' 194.

12. נ' ליבוביץ, עיונים בספר בראשית - בעקבות פרשנינו הראשונים והאחרונים,² ירושלים תשכ"ט, עמ' 91. לעומת זאת, רמב"ן סבור, שההפרדות של אברהם מלוט נבעה מחששו של אברהם 'פן ישמע הכנעני והפריזי יושבי הארץ כובד מקניהם ויגרשו'. חזקוני סבור, שהמריבה נבעה מן השטח המצומצם, שלא הכיל את המרעה של לוט ושל אברם.

קושי נוסף בפרשה זו שרש"י נותן את דעתו עליו קשור בפסוקית: 'כי אנשים אחים אנחנו' (יג ח). הקושי הוא: והלא אברם ולוט אינם אחים, אלא קרובי משפחה? רש"י מפרש כאן:

'אנשים אחים': קרובים. ומדרש אגדה: שהיו דומין בקלסתר פניהם.

רש"י הולך בעקבות המדרש בבראשית רבה מ (מא) (תאודור-אלבק, עמ' 393):

וכי אחיו היה? אלא שהיה קלסתר פניו דומה לו.

כדרכו במקומות רבים, רש"י משמיט את הקושיה בעל 'יפה תאר' מפרש את התייחסותו של המדרש ל'אחים' (דפוס וילנא, עמ' 166):

אבל באברהם אשר היה צדיק גמור, ולוט שהיה רשע, שלא היה מקפיד על הגזל... מקשה: וכי אחין היו? כיון שאין דמיון ביניהם להתערב בזרעו של אברהם.

נראה, שדברי בעל 'יפה תאר' הולמים גם את הקו שנקט רש"י: העובדה שרש"י אינו מסתפק בפשוטו של מקרא (אחים = קרובים), והוא רואה צורך להביא גם מדרש - מלמדת, שהיה דבר מסוים שהביאו לכך, והוא הרצון לבדל את לוט מאברהם: אמנם דמיון בקלסתר יש ביניהם, אבל אין כל דמיון במעשים ובאופי של שניהם.¹³

2.2 האם פרדת לוט מאברם הייתה רצויה לפני ה'?

תיאור פרדת לוט מאברם מעלה את השאלה: האם פרדה זו הייתה רצויה לפני ה', או שמא היה בה משום צעד בעייתי מצדו של אברם?

13. אבל בפירושו לברי' כ יב ('אחתי בת אבי היא'), פירש רש"י: 'בני בנים הרי הן כבנים', ושם הוא מביא את הדוגמה מלוט. על שיטת הפירוש הכפול של רש"י, המביא גם פשט וגם דרש לפסוק אחד, ראה ליבוביץ-ארנד (לעיל, הערה 10), עמ' 465-471; אי שפירא, 'האם ידבר אחרי ברש"י מייצג שני פירושים אלטרנטיביים או סימולטאניים', בתוך: מי ארנד ואחרים (עורכים), פרקי נחמה: ספר זכרון לנחמה ליבוביץ, ירושלים, עמ' 275-296. לדעתנו, אין לקבל את דברי גלס כי בפסוק זה מדרש האגדה אינו מוסיף 'שום דבר חיוני על פירושו הראשוני'. ראה ב' גלס, פשט ודרש בפרשנותו של רש"י (תרגום: שי שמידט), ירושלים תשנ"ב, עמ' 70.

בבראשית רבה מ (מא) (תאודור-אלבק, עמ' 395) נדרשו פסוקים אלה כך:

ויי אמר אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו: ר' יודה אמר: כעס היה לאבינו אברהם בשעה שפרש לוט בן אחיו מעמו. אמר הקב"ה: לכל הוא מדביק וללוט בן אחיו אינו מדביק, אתמהא! ר' נחמיה אמר: כעס היה לאבינו אברהם בשעה שהיה לוט בן אחיו מהלך עמו. אמר הקב"ה: אני אמרתי לו 'לזרעך נתתי את הארץ הזאת' (ברי' טו 18), והוא מדביק את לוט עימו. אם כן, ילך ויביא לו פריצטקים [=אסופין מהשוק]. הה"ד 'גרש לך' (משלי כב 10) - זה לוט, 'ויצא מדוין' (שם שם) - 'ויהי ריב בין רעי מקנה אברם' וגו', 'וישב דין וקלון' - 'ויאמר אברם אל לוט אל נא תהי מריבה'.

במדרש זה אין תמימות דעים באשר למושג הגינוי: יש המגנים את אברם ויש המגנים את לוט. על-פי הדעה המגנה את אברם, הרי שאברם לא היה צריך לתת ללוט להיפרד מעמו, ואילו היה מתעקש שישאר עמו, ייתכן שניתן היה למנוע את השתקעותו של לוט בסדום ואת הידרדרותו. לעומת זאת, על-פי הדעה הלומדת מפסוק זה את גנותו של לוט, עצם הידבקותו של אברם ללוט הייתה שלילית, והיא שגרמה לדחיקת רגלי השכינה, ולכך שהי לא התגלה אל אברם בתקופה זו. רש"י בחר להביא כאן דווקא את מדרש תנחומא (ויצא כא):

אמר ר' אלעזר בן פדת בשם ר' יוסי בן קסמא [זמרא]: כל זמן שהיה לוט דבוק עם אברהם, אין אתה מוצא שנתייחד הדיבור על אברהם, כיון שפירש לוט ממנו, נתייחד עליו הדיבור, שנאמר: 'והי אמר אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו'.

וכך פירש רש"י: 'כל זמן שהרשע עמו, היה הדיבור פורש הימנו'. רש"י לומד זאת מן ההדגשה 'אחרי הפרד-לוט מעמו'. מדוע נחוצה הדגשה זו, אם לא כדי לקשור את ההתגלות המחודשת לאברם, רק לאחר שנפרד

מלוט?¹⁴

כאן רש"י יכול היה לנקוט את אותה דרך שנקט לגבי נח (בר ו ט, ד"ה 'בדרתיו'): 'יש מרבותינו שדורשים לשבח... ויש שדורשים לגנאי'.¹⁵ ואם אכן נכונה השערתו של שפירא,¹⁶ שמפירוש רש"י לפסוק זה עולה אמביוולנטיות, הרי שזו חסרה בתיאורי לוט.¹⁷

2.3 לוט בוחר בסדום

בברי' יג י-יג נאמר, שבמסגרת ההסכם בין אברם ובין לוט, לוט בחר לשבת בסדום. המדרש מגנה את לוט על החלטה זו, ואף לומד מן הסמיכות שבין החלטתו של לוט לשבת בסדום (פסי' יא-יב) ובין התיאור 'ואנשי סדם רעים וחטאים להי מאד' (פסי' יג) - על רשעותו של לוט:

וישא לוט את עיניו: אמר ר' נחמן בר חנן: כל מי שלהוט אחר בולמוס העריות - סוף שמאכילים אותו מבשרו. אמר ר' יוסי ברי' חנינה: כל הפסוק הזה לשון ערוה הוא: 'וישא לוט את עיניו' - היך מה דאת אמר ונתשא אשת אדוניו את עיניה' (בר לט ז). 'וירא את כל ככר הירדן' וגוי' - היך דאת אמר 'כי בעד אשה זונה עד ככר לחם' (משלי ו כו). 'כי כלה משקה' וגוי' - היך דאת אמר 'והשקה את האשה' (במי' ה כד). 'לפני שחת יי את סדם' - היך דאת אמר 'והיה אם בא אל אשת אחיו ושחת ארצה' (ברי' לח ט).

14. אך קשה לשיטתו של רש"י: כיצד הוא יסביר את עובדת התגלותו של ה' לאברם, כאשר לוט עדיין עמו (ברי' יב ז)? ניסיונו הדחוק של הרא"ם לתרץ קושיה זו בכך שאברם עבר בארץ לבדו - נדחה על-ידי גור אריה ועל ידי בעל 'צדה לדרך', תוך שהם מציעים ביאורים משלהם, אלא שגם ניסיונות אלה הם בגדר דרש. אחד-עשר מפרשני רש"י הובאו בחומש המאורות הגדולים: רש"י וי"א מפרשיו, הוצאת מפעל תורה מפורשת, ירושלים תשנ"ב.

15. ואמנם, יש נקודות דמיון בין נח ובן לוט: שניהם ניצלו מבין רשעי דורם, ובאחריתם הם השתכרו ונתקלקלו.

16. שפירא (לעיל, הערה 13), עמ' 285.

17. על הדמות המורכבת של לוט עמד, למשל, קוגל: "It was hard for interpreters to know what to make of Lot. Was he good or bad?" J.L. Kugel, *Traditions of the Bible: A Guide to the Bible as It Was at the Start of the Common Era*, Cambridge 1998, p. 328. אמירה זו מנסה קוגל להוכיח על-ידי הבאת מדרשים ופירושים קודמים, שבהם יש מחלוקת בהערכת דמותו של לוט ומעשיו.

יויסע לוט מקדם: הסיע עצמו מקדמונו של עולם, אי אפשר לא באברהם ולא באלוהו.

יאנשי סדום רעים וחטאים: רעים - אלו לאילו. חטאים - בגילוי עריות, ליי בעבודה זרה, מאד - בשפיכות דמים.

רשיי לא הביא את המדרש על יוישא לוט את עיניו, ככל הנראה משום שהוא רחוק מפשוטו של מקרא, וגם אולי משום שביטוי דומה נאמר גם על אברם בברי' יח ב; כב יג. עם זאת, רשיי אינו נמנע מלהאשים את לוט בהיותו ישטוף בעריות, המחפש לו שכנים הדומים לו באופיים. בכך הוא הולך בעקבות הגמרא בבבלי, הוריות י ע"ב. בהתאם לכך, בברי' יד יב (והוא ישב בסדום) מנמק רשיי בעקבות המדרש בבראשית רבה מא (מב) (תאודור-אלבק, עמ' 413) את לקיחת לוט בשבי כעונש על בחירתו של לוט בסדום: ימי גרם לו זאת? ישיבתו בסדום.

המדרש השני על הפסוק יויסע לוט מקדם, המתאר את לוט כמי שנוטש את אמונתו בה, מובא ע"י רשיי כמעט כלשונו מבראשית רבה. במקום להסביר את 'מקדם' כמונח גאוגרפי, הוא רואה בו מונח תאולוגי, המתייחס לקב"ה. לדעת ליבוביץ-ארנד,¹⁸ הקושי שעמד בפני רשיי בפסוק זה שהצריך הבאת מדרש - הוא:

מה טעם לומר על לוט שנסע 'ממזרח'? הלוא עיקר עניינו של הסיפור, שנסע מאברהם והתרחק ממנו, והיה לפתוב לומר יויסע מבית אלי או יויסע מקדם לבית אלי.

אף שהמדרש משיב לקושיה שלפנינו, אין הוא בגדר פשוטו של מקרא, והבאתו משרתת אף היא את התיאור השלילי של דמותו של לוט.¹⁹

18. ליבוביץ-ארנד (לעיל, הערה 10), עמ' 369. ולדעת הרא"ם, הקושי הוא: היה לו לכתוב 'מאברהם' ולא 'מקדם'. לעומתו, מסביר בעל 'גור אריה', שהקושי הוא יוהוי ליה לומר לאיזה רוח נסע. וראה עוד שרה קמין, רשיי: פשוטו של מקרא ומדרשו של מקרא, ירושלים תשמ"ו, עמ' 186-187.

19. על פשוטה של המילה 'מקדם' ראה בן-ישר (לעיל, הערה 4); יי אליצור, "מקדם" - תיבה שפשוטה כמדרשה", בתוך: הנ"ל, ישראל והמקרא: מחקרים גיאוגרפיים היסטוריים והגותיים, ירושלים ורמת-גן תשי"ס, עמ' 25-30.

3. ביקור המלאכים אצל לוט בסדום והפיכת סדום (יט א-כט)

3.1 ביקור המלאכים אצל לוט

בברי יט א-כט מתואר ביקורם של המלאכים אצל לוט בסדום, בטרם יהפכו את סדום ועמורה כעונש על חטאיהן. הסיפור פותח במילים: 'ויבאו שני המלאכים סדמה' (יט א). רש"י עומד על ההבחנה בין 'מלאכים' ובין 'אנשים' בברי יח-יט. בפרשתנו הם מכונים 'מלאכים', ואילו בפרק יח - 'אנשים'. רש"י מרכיב את פירושו מן המדרשים בבראשית רבה נ (תאודור-אלבק, עמ' 517-518) ובמדרש תנחומא וירא כ:

'ויבאו שני המלאכים סדמה' - הכא [את אמר] 'מלאכים', ולהלן את אמר 'אנשים'!! אלא להלן שהיתה שכינה על גביהם - אנשים, כיון שנסתלקה שכינה מעל גביהן לבשו מלאכות. אמר רבי לוי: אברהם שהיה כוחו יפה נדמו לו כדמות אנשים, אבל לוט על ידי שהיה כוחו רע נדמו לו מלאכים. אמר ר' חוניה: עד שלא עשו שליחותן - אנשים, כיון שעשו שליחותן לבשו מלאכות.

להלן קורא אותן 'אנשים', וכאן קרא אותן מלאכים! אלא אמר ר' אלכסנדר: אצל אברהם היו 'אנשים', שהיו המלאכים מצויין בביתו של אברהם... שהיו הולכי ביתו מלאכים, ועל ידי שהיה מצוי במלאכים נדמו לו בדמות אנשים, אבל לוט שהיה הדיוט, נראו לו כמלאכים.

רש"י מפרש את החילוף מלאכים/אנשים כך:

'שני המלאכים' - ולהלן קראן 'אנשים'. כשהיתה שכינה עמהם קראן 'אנשים'; דבר אחר: אצל אברהם שכחו גדול, והיו המלאכים תדירין אצלו כאנשים, קראן 'אנשים', ואצל לוט קראן 'מלאכים'.

כבר עמדו על כך, שרש"י נוהג לעתים להרכיב ביאור ממדרשים שונים.²⁰ כפי שניתן לראות, רש"י מביא רק שתיים מתוך הדעות שהובאו

20. ליבוביץ-ארנד (לעיל, הערה 10) עמ' 486-489.

בבראשית רבה (כדרכו - מבלי לציין את שם האומר), ואף לא אחת מהן בגדר פשוטו של מקרא. אמנם רש"י אינו אומר על לוט 'שפחו רעי' כלשון המדרש, אך הניגוד בין אברהם ובין לוט ברור, גם ללא תוספת זו, שכן רק על אברהם נאמר 'שפחו גדולי' (במדרש - 'שפחו יפה').

ברם, על-פי הפשט, ניתן היה להסביר, שהכינוי המתחלף תלוי בנקודת המבט של המתבונן (שהיא אינה בהכרח שיפוטית, אלא תיאורית), או שהתורה נוקטת גיוון סגנוני, שהרי בפסוקים יב ו-טז שוב נזכרים המלאכים כאנשים.²¹

3.2 מה בין הכנסת האורחים של לוט לזו של אברהם?

עיון בתיאור הכנסת האורחים על-ידי לוט (ברי' יט א-ג) מעלה נקודות דמיון בינה ובין תיאור דומה אצל אברהם: תגובתם של המארחים למראה האורחים דומה: השתחוויה. יזמת האירוח היא של המארחים, ושניהם אומרים מעט ועושים הרבה: אברהם מבטיח מים ולחם ונותן פר בן בקר, ולוט מבטיח רק לינה - ונותן סעודה ומשתה. כמו כן, קיימות גם זיקות לשוניות בין הסיפורים.²²

גם רש"י היה מודע לזיקה הלשונית, הסגנונית והעניינית שבין ברי' יח ובין ברי' יט. וכך הוא מפרש את המילים 'וירא לוט ויקם לקראתם': 'מבית אברהם למד לחזר על האורחים'. מקור הדברים הוא בבראשית רבה נ (תאודור-אלבק, עמ' 521): 'גדול ביתו'²³ של אברהם היה [=לוט], שהיה מקבל את האורחין.

ובדומה במדרש תנחומא וירא, יא: 'ולפי שנתחבר לוט לאברהם למד הכנסת אורחים'; שם, טו: 'על ידי שגדל לוט בביתו של אברהם תפש

21. ראה על נושא זה בהרחבה אצל יוספה רחמן, 'הסיפור על סדום ועמורה בראי הפרשנות המסורתית', בתוך: שי יפת (עורכת), המקרא בראי מפרשיו: ספר זיכרון לשרה קמין, ירושלים תשנ"ד, עמ' 468-472.

22. ראה טליה רודין-אברסקי (מאלוני ממרא עד סדום) [בראשית יח-יט]: הרכבו של הסיפור ועיצובו הספרותי, ירושלים תשמ"ב, עמ' 138; G. Wenham, *Genesis 16-50* (WBC), Waco, TX 1994, pp. 43-44.

23. בדפוס וילנא (נ ד) הנוסח הוא: 'בביתו של אברהם אבינו היה'.

מדותיו.²⁴

אם כן, הכנסת האורחים שנהג אברהם היא מידה טובה שלמד לוט ממנו,²⁵ עם זאת, רש"י מוצא נחיתות של לוט לעומת אברהם בעניין הכנסת האורחים:

וְלִינוּ וּרְחֵצוּ רְגְלֵיכֶם: וְכִי דָרְכָן שֶׁל בְּנֵי אָדָם לָלוֹן תַּחְלָה וְאַחַר כֵּךְ רוּחָךְ? וְעוֹד, שֶׁהָרִי בְּאַבְרָהָם אָמַר לֵהֶם תַּחְלָה: וְרְחֵצוּ רְגְלֵיכֶם (בר יח ד): אֲלֵא כֵךְ אָמַר לוֹט: כְּשִׁיבָאוּ אֲנֹשֵׁי סְדוּם וְיִרְאוּ שֶׁכְּבַר רְחֵצוּ רְגְלֵיהֶם, יַעֲלִילוּ עָלַי וְיֹאמְרוּ: כִּבְרַעְבְּרוּ שְׁנֵי יָמִים אוֹ שְׁלֹשָׁה וְלֹא הוֹדַעְתֵּנוּ; לִפְיֶכֶךְ אָמַר: מוֹטֵב שִׁיתַּעֲכֹבוּ כִּאֵן בְּאַבְקַת רְגְלֵיהֶם, שִׁיהִיו נֹרְאִין כְּמוֹ שְׂבִאוֹ עֲכָשִׁיו, לִפְיֶכֶךְ אָמַר לִינוּ תַּחְלָה, וְאַחַר כֵּךְ רְחֵצוּ.

מקור הפירוש הוא בבראשית רבה נ (תאודור-אלבק, עמ' 520):

ר' הונא אמר: עיקמו עלי את הדרך כדי שלא תראו באים אצלי...

וְלִינוּ וּרְחֵצוּ רְגְלֵיכֶם: אַבְרָהָם מְקַדֵּים רְחִיצָה לְלִינָה וְלוֹט מְקַדֵּים לִינָה לְרְחִיצָה. אֲלֵא אַבְרָהָם מְקַפֵּיד עַל טְנוּפַת עֲבוּדָה זָרָה, וְלוֹט אֵין מְקַפֵּיד. וַיֵּשׁ אֹמְרִים אֵף זֶה עָשָׂה כְּשׁוֹרָה, כְּדִי שִׁיִּצְאוּ וְיִרְאוּ אֲבָק רְגְלֵיהֶם.

מִן הַהִשׁוּאָה בֵּין פִּירוּשׁ רִשְׁיִי וּבֵין הַמְדַרְשׁ עוֹלָה, שֶׁרִשְׁיִי שִׁילֵב בֵּין שְׁתֵּי דַרְשׁוֹת נִפְרָדוֹת וַיִּצַר מֵהֵן אֶת פִּירוּשׁוֹ. כְּמוֹ כֵן, רִשְׁיִי אֵינוֹ מְבִיא כֵּאֵן אֶת הַמְדַרְשׁ עַל כֵּךְ שֶׁאַבְרָהָם הִקְפִיד עַל טְנוּפַת עֲבוּדָה זָרָה, מִשּׁוֹם שֶׁהוּא כְּבַר הוֹבֵא בְּפִירוּשׁוֹ לְבְרִי יח ג, בְּעִנְיַן הַמְּלֹאכִים הַבָּאִים לְבַקֵּר אֶת אַבְרָהָם:²⁶

24. בפרקי דרי אליעזר (פרק כה, מהד' היגר) יש אף שבח ללוט בשל כך: "הולך את חכמים יחכמי (משלי יג כ) - זה לוט שהיה הולך עם אברהם אבינו עליו השלום ולמד מדרכיו וממעשיו הטובים, אמר מה עשה אברהם אבינו עליו השלום, עשה ביתו בית קבול לחרון, וכל מי שהוא נכנס ויצא היה מקבלו ומאכילו ומשקיהו, ואומר להם אמרו אחד הוא אלהי אברהם בעולם, וכשבא לוט כך היה עושה".

25. ראה T.D. Alexander, "Lot's Hospitality: A Clue to His Righteousness", *JBL* 104 (1985), pp. 289-291.

26. על דרכו של רש"י להעביר מדרשים ממקומם למקום אחר, ראה ליבוביץ-ארנד (לעיל, הערה 10), עמ' 474-477. ומובן מדוע רש"י לא הביא את המשך הדיון בבבא מציעא שם: נאמר שם, שבשל חשדו של אברהם במלאכים שהם ערביים המשתחוים לאבק רגליהם, נענש ויצא ממנו ישמעאל שעבד עבודה זרה.

כסבור [=אברהם] שהם ערביים, שמשתחווים לאבק רגליהם, והקפיד שלא להכניס עבודה זרה לביתו. אבל לוט, שלא הקפיד, הקדים לינה לרחיצה (על פי בבלי בבא מציעא, פו ע"ב).

ההקפדה על עבודה זרה אינה מופיעה אף לא ברמז בסיפור, אך הזכרתה על-ידי חז"ל מאפשרת לרש"י למצוא נקודה נוספת לרעת לוט. עם זאת, בפירושו לברי יט מביא רש"י דווקא את המדרש הרואה בשינוי הסדר (לינה-רחיצה לעומת רחיצה-לינה) שבח ללוט על שדאג לשלומם של אורחיו, ולכן דאג תחילה להלין אותם, ורק לאחר מכן לרחוץ רגליהם, כדי שאנשי סדום אשר יראו אותם, יחשבו שזה עתה הגיעו, ולא יחשדו בלוט שהוא נתן להם גם ללון אצלו.

גם בהמשך דבריו עומד רש"י על ההבדלים שבין הכנסת האורחים של אברהם וזו של לוט ומנסה ללמוד על ההבדל שבין אופיים של השניים:

ויאמרו: לאי! (ברי יט ב): לאברהם אמרו יכן תעשהי (ברי יח ה). מכאן שמסרבין לקטן, ואין מסרבין לגדול.

מקור פירושו של רש"י הוא בבבלי בבא מציעא, פו ע"א.²⁷ את סירובם של המלאכים ללוט מפרשים חז"ל במדרשים אלה, ורש"י בעקבותיהם, במסגרת הנוהג לסרב להצעת אירוח שמציע קטן (במקרה זה - לוט), אך לא להצעתו של גדול (במקרה זה - אברהם). לצורך ההשוואה נראה כיצד מפרש רמב"ן את התנהגותו של לוט כלפי המלאכים:

ויפצר בם מאדי (פס' ג): היה ללוט זכות בהפצירו בהם, והיות לו תפץ בהכנסת אורחים, והיו ממאנים כדי לזכותו.

בניגוד לרמב"ן - רש"י אינו מבליט את פעולתו הנמרצת של לוט למען האורחים, ואף משתדל להציגו רק כניגודו של אברהם, זאת על אף שיהמספר מדגיש את דאגת לוט לאורחיו בהשתדלו להצילם מידי אנשי

27. וכן בראשית רבה נ (תאודור-אלבק, עמ' 520), תנחומא וירא, יא.

העירי.²⁸ כמו כן, על-פי שיטתו של רמב"ן, אין לראות בסירובם של המלאכים להצעתו של לוט משום פחיתות כבוד, כי אם תגובה נימוסית.

3.3 הרקע להצלתו של לוט - זכותו או זכות אברהם?

התיאור של הפיכת סדום ועמורה והצלת לוט מעלה את השאלה: בזכות מי ניצל לוט מן הפורענות? האם היה הדבר בזכות מעשיו או שמא בזכות צדיקותו של אברהם, שהגנה עליו? רש"י בפירושו לברי' יט א ד"ה 'בערב' - סבור, שההשתהות המרובה של המלאכים בדרכם מאוהל אברהם לביתו של לוט נבעה מן הרצון לתת אפשרות לאברהם לסגור על סדום:

וכי כל כך שהו מלאכים מחברון לסדום? אלא מלאכי רחמים היו, וממתינין שמא יוכל אברהם ללמד סניגוריא עליהם.

כן אנו מוצאים גם במדרש:

ויחזיקו האנשים וגו' מי היה זה? רפאל. אתיבון והא כתיב ויהי 'כהוציאם אותם וגו', אמר לון קרון דבתריה ויאמרו המלט על נפשך אין כתי' אלא ויאמר, אם כן למה נאמר 'ויחזיקו!' זכות אברהם עם רפאל, 'ההרה המלט' - בזכותו שלאברהם, פן תספה בעון העיר (בראשית רבה נ; תאודור-אלבק, עמ' 528-529).

כשהמלאכים היו הופכין את סדום ומצילים אותו בזכות אברהם מה אמרו לו 'ההרה המלט פן תספה' (ברי' יט יז) - בזכותו של אותו ההר הגדול אברהם נמלטת לך אצלו (פסיקתא רבתי, ביום השמיני פרשה ג).

על-פי זה, ללוט אין זכות עצמית, אלא שהמלאכים הצילוהו בזכות אברהם, אשר התפלל על כלל אנשי סדום, ובתוכם לוט.²⁹

28. רודין-אוברסקי (לעיל, הערה 21), עמ' 108. פי פולק (הסיפור במקרא: בחינות בעיצוב ובאמנות, ירושלים תשנ"ד, עמ' 196-197) רואה אף הוא כרש"י את דמותו של לוט כניגודו של אברהם.

29. כך פירש גם פילון, שאילתות לבראשית 4, 56. ראה R. Marcus, ed., *Philo, Questions and Answers on Genesis*, London and Cambridge, Mass., 1953, הערה 22), עמ' 59. בפירושו לברי' יט יט שם רש"י (בעקבות המדרש בבי"ר נ) בפי לוט עצמו את ההערכה שצדיקותו היא נחותה בהרבה מזו של אברהם: 'כשהייתי אצל נשי סדום, היה הקב"ה רואה מעשי ומעשה עירי, והייתי נראה צדיק וכדי להינצל, וכשאבא אצל צדיק - אני רשע'.

ובכל זאת, מוצא רש"י צד של זכות אצל לוט, אלא שזכות זו היא הימנעות מעשייה. רש"י כותב בפירושו לברי יט כט:

ויזכר אלהים את אברהם: מה היא זכירתו של אברהם? על לוט נזכר, שהיה יודע לוט ששרה אשתו של אברהם, ושמע שאמר במצרים 'אחותי היא'. ולא גילה הדבר, שהיה חס עליה. לפיכך חס הקדוש ברוך הוא עליו.

מקור הדברים בבראשית רבה נא (תאודור-אלבק, עמ' 537):

מה זכירה נזכר לו? שתיקה ששתק לאברהם בשעה שאמר אברהם לשרה 'אחותי היא' היה יודע ושותק.

לאמתו של דבר, אין אנו שומעים כלל על התנהגותו של לוט בעת ירידתם של אברם ושרי למצרים (ברי יב י-כ); ייתכן שהמדרש, ורש"י בעקבותיו, למדים משתיקתה של התורה בעניין זה, שלוט לא גילה את סודם של אברם ושרי למצרים. עם זאת, בפירושו לברי יט יז פירש רש"י שלוט ניצל בזכות אברהם.³⁰

נביא כאן גם את הערתו המעניינת של הרא"ם על פירוש רש"י לברי יט כט: 'מדוע לא נזכר הטובה שעשה לוט לאברהם, שעזב את ארצו ומקום מולדתו והלך אחריו בכל מקום שהלך? ולכן פירש... דמה שהלך לוט עם אברהם לא היה לטובת אברהם, אלא לטובתו, שאם ימות אברהם יירש הוא אותו, כמו שפירש רש"י גבי 'ויהי ריב בין רועי מקנה אברם' וגו'. ואולם במקצת מן המדרשים אנו מוצאים גישה שונה:

ואף לוט בשביל שהיה מקיים אש"ל זכה לנבואה ונמלט מהפיכת סדום. מאי אש"ל? סימן אכילה שתיה לוויה. ויש אומרים לינה לכל מי

30. בעל 'דברי דוד' (מהדורת שעוועל, ירושלים תשלי"ח, עמ' סז-סח) מעיר, שמטרתו של רש"י הייתה להסביר, 'שלא בא הכתוב להזכיר טובת לוט בשביל זכות אברהם, דלא מהני ליה זכות אברהם, כיון שהיה חוטא גדול; אלא הענין, דהכתוב מספר גודל החיבה שהיה לאברהם, שהרי הציל את לוט בשביל דבר קטן מאוד שנמצא בו'.

שיבא (א"ב דבן סירא, אוצר המדרשים לאייזנשטיין, עמ' לה).³¹
 בכיוון זה הלך גם ר' חיים בן עטר, בעל 'אורח החיים', בפירושו לברי'
 יט א, ד"ה: 'ויבאו שני המלאכים':

טעם הדבר - למצוא הכנה ללוט להכניסם ולזכות בהצלתו. והגם
 שאמרו כי בזכות אברהם ניצול, אבל צריך למצוא זכות כל שהוא.³²

בניגוד לפירושו של רש"י, אשר סבר שהצלתו של לוט הייתה בזכות
 אברהם, מוצא בעל 'אור החיים' נקודת זכות ללוט: כאשר לוט קיים מצוות
 הכנסת אורחים, נחשב לו הדבר לצדקה, ובזכות זה ניצל מחורבן סדום
 ועמורה; וכבר ראינו לעיל, שבדרך זו כבר הלך רמב"ן.

4. מעשה לוט ובנותיו

בברי' יט ל-לב מסופר, שלאחר מנוסתו של לוט ושל משפחתו מסדום,
 ולאחר שאשת לוט הפכה לנציב מלח, הגיעו לוט ובנותיו אל המערה, ושם
 השקו הבנות את אביהן יין ושכבו עמו, כל אחת בלילה אחר. כיצד יש
 להעריך מעשה זה? האם ניתן ללמוד ממנו את גנותו של לוט, את גנות
 בנותיו, או שמא יש להבאת מעשה זה תכלית אחרת?
 מפירושו של רש"י לברי' כ א עולה, שהוא מגנה את לוט על המעשה:

'ויסע משם אברהם': כשראה שחרבו הכרכים ופסקו העוברים
 והשבים, נסע לו משם. דבר אחר: להתרחק מלוט, שיצא שם רע עליו
 שבא על בנותיו.

31. השווה גם פרקי דרי' אליעזר כה, שם נאמר שלוט היה מוכן להכניס את עצמו ואת בני ביתו
 בסכנה, ובלבד שלא יגעו לרעה באורחיו.
 32. הנחת היסוד של בעל 'אור החיים', שלא כל אדם ראוי שייעשה לו נס. הנחה זו נתקבלה גם
 על-ידי סימון בניתוחו את נסי אליהו ואלישע. ראה א' סימון, קריאה ספרותית במקרא:
 סיפורי נביאים, ירושלים ורמת-גן תשנ"ז, עמ' 189-316. סימון (שם, עמ' 52, הערה 68)
 מפרש את הכנסת האורחים של אברהם בברי' יח כהנמקה לזכאותו לנס (הלידה הפלאית של
 בנו).

הערכה זו, שמקורה בבראשית רבה נב (תאודור-אלבק, עמ' 452-543), מתבססת על סמיכות הפרשיות שבין מעשה לוט ובנותיו ובין נסיעתו של אברהם משם.³³

חז"ל ומפרשים רבים נחלקו ביניהם, אם מעשה בנות לוט הוא לשבחן או לגנותן של בנות לוט.³⁴ כך למשל:

מאי דכתיב: 'כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופשעים יכשלו בם' (הושע יד י) ... משל ללוט ושתי בנותיו. הן שנתכוונו לשם מצווה - וצדיקים ילכו בם, הוא שנתכוון לשם עבירה - ופשעים ילכו בם' (נזיר כג ע"ב).

ר' סימון אמר: מתחילת עיבורו שלמואב לא היה לשום שמים, אלא לשום זנות (בראשית רבה נא; תאודור-אלבק, עמ' 540).³⁵

ואכן, סיפור זה הוא אמביוולנטי.³⁶ הצעת בנותיו לאנשי סדום עשויה להתפרש כצעד מגונה, וייתכן ששכיבת בנותיו עמו היא בגדר מידה כנגד מידה: הוא הפקיר אותן, והן נהגו בו מנהג הפקרות.³⁷ ומעין זה מצינו

33. על סמיכות פרשיות בפירושי רש"י ראה לאחרונה י' גוטליב, "למה נסמכה בפירוש רש"י, בתוך: מ' ארנד ואחרים (עורכים), פרקי נחמה: ספר זכרון לנחמה ליבוביץ, ירושלים תשס"א, עמ' 149-175. גוטליב מציין (שם, עמ' 171), שהעיקרון של סמיכות פרשיות מופיע בפירושי רש"י, גם במקומות שבהם אין מונח זה נזכר במפורש.

34. ראה ל' גינצבורג, אגדות היהודים (תרגום וערך: הרב מ' כהן): אברהם, יצחק ויעקב, רמת גן תשכ"ז, עמ' 174-175, הערה 188; A. Baumgarten, "A Note on the Book of Ruth", pp. 12-15 (1973); JAMES 5; אי שלוסברג, "יואיש אין בארץ לבוא עלינו כדרך כל הארץ" (בראשית יט לא): עיון בפרשנות ימי הביניים, סיני, קי (תשנ"ג), עמ' קמו-קסא.

35. השווה גם ספר היובלים טז, 7-9.

36. רודין-אוברסקי (לעיל הערה 21, עמ' 138) סבורה, כי ילוט מוצג כאן כדמות פסיבית שאינה יודעת כלל מה מתרחש. כן היא סבורה שהמספר אוהד את בנות לוט (שם, עמ' 137-138). השווה גם סרנה (לעיל, הערה 5), עמ' 139-140; ז' וייסמן, "אתנולוגיה, אטיולוגיה, גניאלוגיה והיסטוריוגרפיה בסיפור על לוט ובנותיו (ברי' יט ל-לח)", בתוך: ע' טוב ומ' פישביין (עורכים), שערי טלמון: מחקרים במקרא, קומראן והמזרח הקדמון מוגשים לשמריהו טלמון, וינונה לייק, אינדיאנה, 1992, עמ' 47.

37. ראה ש"א ליונשטם, ילוט, אנצמ"ק, ד, ירושלים תשכ"ג, טור 448. ראה גם G.W. Coats, Genesis (FOTL), Grand Rapids, MI 1984, p. 147. וונהם (לעיל, הערה 22), עמ' 61.

בבראשית רבה נא (תאודור-אלבק, עמ' 539): 'אמר רב נחמן בר חנון: כל מי שלהוט אחר בולמוס שלעריות, סוף שמאכילין אותו מבשרו'.³⁸ ומאידך גיסא, אין אנו שומעים דברי גינוי מפורשים של המספר כלפי לוט או כלפי בנותיו.

רש"י סבור, שבנות לוט עשו את מעשיהן, משום שסברו שהעולם נחרב (פירושו לברי' יט לא),³⁹ ולכאורה, נוכל לומר שהוא אינו רואה את מעשיהן לגנאי. אולם הוא מחלק בין הצעירה 'שלא פתחה בזנות' (בפירושו לברי' יט לג) ובין הבכירה שיפתחה בזנות'. בכך הוא סוטה מן ההבחנה ההפוכה שעשו חז"ל (נזיר כג ע"ב - כד ע"א).

המאפיין הבולט ביותר בפירושו של רש"י למעשה לוט ובנותיו הוא, שהוא נוקט התעלמות בולטת ממדרשי חז"ל, המבליטים את הזיקה שבין מעשה בנות לוט ובין לידתו של דוד מרות המואבייה. וכך אנו מוצאים במדרשי חז"ל:

לעולם יקדים אדם לדבר מצוה, שבשכר לילה אחד שקדמה בכירה לצעירה - זכתה וקדמה ארבעה דורות בישראל למלכות (בבלי נזיר, כג ע"א - כד ע"א; בבלי בבא קמא, לח ע"ב; בבלי הוריות, יא ע"א).
 יהיה צאן ובקר ואהלים' (ברי' יג, 5): ר' טוביה ברי' יצחק אמר: שני אהלים - רות המואביה ונעמה העמונית... 'הנמצאות' - ר' טוביה אמר: שתי מציאות: רות ונעמה. אמר ר' יצחק: 'מצאתי דוד עבדי' (תהי' פט כא) - איכן מצאתיו? בסדום (בראשית רבה מ (מא), תאודור-אלבק, עמ' 391-392).

38. השווה גם תנחומא וירא יב: 'ראה לוט שהיו אנשי סדום שטופין בזמה, בחר בסדום להיות עושה כמעשיהן, מנין שכן הוא אומר להם לאנשי סדום הנה נא לי שתי בנות וגוי בנהג שבעולם אדם מוסר עצמו ליהרג על בנותיו ועל אשתו והורג או נהרג, וזה מוסר בנותיו להתעולל בהם, אי"ל הקב"ה חייך לעצמך את משמרן ולבסוף תינוקות של בית רבן משחקין וקורין ותהרין שתי בנות לוט מאביהן'''.

39. כך גם פילון (לעיל, הערה 29); יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים א, יא, ה (מהדורת שליט, עמ' 22).

לכה נשקה את אבינו יין; ר' תנחומא משם שמואל: יונחיה מאבינו בן אין כתיב, אלא זרע; אותו זרע שהוא בא ממקום אחר. ואי זה זה? מלך המשיח (בראשית רבה נא; תאודור-אלבק, עמ' 537).

רש"י מתעלם מכל המדרשים המקשרים בין מעשה זה ובין רות וכן בין מעשה זה ובין לידתו של מלך המשיח.⁴⁰

גם בין המפרשים שראו במעשה זה גנות ללוט, אנו מוצאים התייחסות למדרשים אלה, לאור העובדה שממעשה לוט ובנותיו נולדו רות ודוד.⁴¹ אך רש"י נקט דרך אחרת, דרך של התעלמות: הבאת המדרש הזה עלולה הייתה לסתור את הקו השלילי שנקט רש"י לגבי לוט וביתו, כמו גם לקשר את אבי אבותיו של המשיח - דוד - עם ראשית מפקפקת למדיי (גילוי עריות).

סיכום ומסקנות

במאמר זה ניסינו לעמוד על הקו הפרשני אשר הנחה את רש"י בפירושו לתיאור לוט בספר בראשית. ראינו כי במקום לתאר דמות מורכבת שצדיקות ורשעות משמשים בה בערבוביה; בחר רש"י לתאר דמות חד-ממדית, דמות של רשע גמור. כיצד יש להסביר קו פרשני זה?

נראה לנו, שרש"י תיאר את לוט יעל שם סופו, כלומר, בהתאם לתיאור מעשהו עם בנותיו: מי ששמו נקשר בגילוי עריות ובהתחברות עם רשעי סדום, אינו יכול להיות צדיק; ואף אם נקשר בדמותו צל צלו של צדיקות (הכנסת אורחים, למשל), הרי שיש לייחסו להתחברותו החיובית עם אברהם אבינו. כך יוצא, שהשחרת דמותו של לוט תורמת להאדרת מעמדו של אברהם בעיני הקוראים.

המטרה הפרשנית חשובה לרש"י פחות בהקשר זה, וחשובה הימנה המטרה החינוכית: חינוכם של הקוראים לאמונה עזה בצדקתו של אברהם

40. בהתאם לכך, רש"י עונה על השאלה: מניין היה ללוט ולבנותיו יין (ברי יט לב-לג)? רש"י הולך בעקבות ספרי עקב מג, שה' זימן להן יין כדי להוליד מהן שתי אומות (עמון ומואב).

41. ראה חזקוני לפסי לה; אברבנאל פירוש על חמישה חומשי תורה, הוצאת בני ארבל, תל-אביב תשט"ו, עמ' רנב.

מחד גיסא, ובהוכחת רשעותם של לוט ושל בניו מאידך גיסא.⁴² תיאור צמדי דמויות במקרא במונחים של שחור ולבן בפירושי רש"י מצוי גם בסיפורים אודות יצחק וישמעאל וכן יעקב ועשו.⁴³ ההגנה על כבוד האבות וראייתם כדמויות מופת באים במקרים אלה על חשבון ההיצמדות לפשוטו של מקרא.⁴⁴

42. על כך שההיבט הפרשני לא היה בהכרח המניע לפירושי רש"י, ראה גרוסמן (לעיל, הערה 11), עמ' 192-193.

43. בכך הולך רש"י בעקבות קו המצוי כבר במדרשי חז"ל. ראה יי היינמן, דרכי האגדה, ירושלים תשי"ד, עמ' 47. על פרשת יעקב ועשו בראי הפרשנות המסורתית ראה לאה פרנקל, פרקים במקרא: דרכים חדשות בפרשנות, ירושלים תשמ"א, עמ' 32-159; א' מונדשיין, "הכני קרא שמו יעקב ויעקבני": למתודולוגיה של רש"י וראבי"ע ביחסם למעשה העקבה של יעקב", תלפיות יב (תשס"א-תשס"ב), עמ' 50-61.

44. על התייחסותם של פרשני ימי הביניים לסוגיות מוסריות בסיפורי האבות ראה, D. Berger "On the Morality of the Patriarchs in Jewish Polemic and Exegesis" in S. Carmy (ed.), *Modern Scholarship in the Study of Torah*, New Jersey 1996, pp. 131-146.